

Напрежение в Големия съюз и нарастване на противоречията 1945-1947

А. Ялтенската конференция

Поводът

Конференцията в Ялта бе втората от трите проведени срещи на най-високо равнище между САЩ, СССР и Великобритания по време на войната. За разлика от първата в Техеран през 1943г. между Рузвелт, Чърчил и Сталин, тук значителна част от разговорите бяха свързани със следвоенното устройство на света. И въпреки това военната ситуация успя да засенчи конференцията. Провеждането на военни операции в различни части на света бе свързано с опитите на Съюзниците да задържат или усилят влиянието си. Докато траеха преговорите, съветските армии бяха преминали Вистула и достигнали реката Одер-Ниса, докато на запад, макар че германската офанзива в Ардените през декември 1944г. бе отблъсната, съюзническите армии не напредваха както се очакваше когато започна инвазията във Франция през юни 1944г.

Към 1945г. поредица военни решения и действия спомогнаха зараждането на взаимно подозрение. Съветите дълго време се бяха притеснявали относно забавеното откриване на втори фронт в Западна Европа. Рузвелт и Чърчил бяха наясно, че съветските военни позиции в Европа са изключително силни и че на изток от Германия не биха могли да спечелят много влияние. Появиха се страхове, че руснаците ще окупира цяла Германия, което щеше да увеличи влиянието на СССР по време на мирния процес. В същото време се осъзнаваше, че без съдействието на съветите и продължаването на източната офанзива, победата над Германия би била трудна и скъпа. Имаше общ интерес изразен в осигуряване на безусловната капитулация на Германия и подържане на следвоенното взаимодействие, за да се избегне нова германска заплаха. Но имаше и притеснения, и на изток и на запад, че един сепаративен мир би имал неприятни последици, позволявайки на Германия да се съсредоточи на един единствен фронт.

Докато Червената армия напредваше на запад, Сталин изглеждаше решен да елиминира, доколкото е възможно, тези групи, които се противопоставяха на СССР или комунизма. Следвайки безмилостния и нехуманен характер на идеологията му, това се отнасяше не само за бивши врагове, но и за Полша, която винаги е била на страната на Съюзниците. Най-яркият пример за действията на Сталин бе във Варшава. През август 1944г. полската съпротива се надига срещу германците, за да завземе града преди идването на съветите. Бунтът е смазан, а съветските войски гледат безучастно, въпреки настойчивите призови на САЩ и Великобритания да се намесят. Този знак, че Сталин подкрепя унищожаването на анти-съветски настроените поляци, бе показан и в Румъния.

Рузвелт и Чърчил бяха наясно с ужасяващата природа на съветския режим и ако не друго, отбягваха осъждането на някои от военните престъпления на Сталин. Лесно е да се види, че вътрешната политика на тоталитарните режими и злата природа на хора като Сталин готови да хвърлят хиляди свои съграждани на сигурна смърт, изключва ефективното международно сътрудничество. Въпреки всичко, няма данни, че до края на 1944г. американците и британците са виждали в това пречка за бъдещо съдействие с Москва. Руснаците бяха длъжни да се интересуват от сътрудничество за контрола над Германия. За да се реализира, това изисква подържане на взаимодействието между Съюзниците и формализиране на новия световен ред посветен на опазване на мира. Ключовият въпрос бе, дали това може да се постигне, ако СССР настоява за тясно

контролирана сфера на влияние в Полша, Румъния и други части на Източна и Централна Европа.

Американският подход в Ялта

Рузвелт винаги е подкрепял такъв вид световен ред и международни отношения, защитавани от Уилсън. След Първата световна война, Уудроу Уилсън не успя да убеди Конгреса на САЩ за участие в Обществото на народите и това се оказа фатално. Сега Рузвелт бе решен да не допусне същата грешка. Така основната цел на американския президент в Ялта, бе да спечели подкрепата на Съюзниците за създаване на световен ред и международна организация приемлива за Конгреса и общественото мнение в САЩ.

Освен тези изисквания и основни принципи, Рузвелт, както и другите лидери, трябваше да разгледа и жизненоважни американски отбранителни и икономически интереси, смятани за значими за американското влияние и просперитет. САЩ винаги са разглеждали Латинска Америка като своя сфера на влияние, макар Държавния департамент настойчиво да наблюдаваше на разликите между американската позиция в Западното полукълбо и съветските позиции, които биха се появили в Източна и Централна Европа.

Поддържайки американското влияние и жизнени интереси, Рузвелт трябваше да положи основите за взаимодействие с две други сили, които не споделяха американските възгледи за основополагащите принципи на новия световен ред. В тази връзка, той трябваше да убеди общественото мнение в Америка, че всички следвоенни споразумения са в унисон с американските идеали и да оправдае продължаващото изключително влияние на САЩ в Латинска Америка пред световната общественост. По същото време трябваше да има предвид военните и политически реалности в началото на 1945г. В Тихия океан, където японците все още воюваха, САЩ имаха доминиращо влияние над Съюзниците, но в Европа съветите водеха повечето битки с германците и следователно имаха повече влияние. САЩ нямаше важни икономически или политически интереси в Източна и Централна Европа, но въпросът беше дали следвоенните споразумения щяха да се противопоставят на американските принципи на демокрацията и всеобхватните търговски блокове. Тук единственият коз на САЩ беше нуждата на СССР от подкрепа за съдържането на Германия, което би ограничило руските желания за власт и влияние. Този проблем Рузвелт трябваше да реши докато се бори за съставянето на нова световна организация. Макар да доминираха военно и икономически, това не бе лесна задача. Трудностите щеше да ги има така или иначе, без значение от политическата или идеологическата позиция на американските съюзници.

Съветският подход в Ялта

От думите на Сталин в Техеран става ясно, че той подкрепя свят разделен на сфери на влияние между трите победителки, които ще отговарят за опазването на мира. Но безпринципната му уговорка с нацистите в началото на войната показва, че интересите на Съветския Съюз в Централна и Източна Европа са сериозни. Други важни за СССР цели са възвръщане границите на царска Русия и достъп до топлите води на Средиземно море. Тези цели най-вероятно биха присъствали дори и при един капиталистически режим в страната.

Следвайки съветските желания за сферата им на влияние в по-малките държави, важен проблем между СССР и Запада се оказва степента на контрол, която Сталин иска да наложи. Техеран и последвалите събития показаха, че СССР няма да приеме

съществуването на режим, който се противопоставя на съветската власт в Полша. Много вероятно бе поляците да останат независими само в културно и езиково отношение. А имайки предвид вкоренената враждебност между поляци и съвети, свободна и демократична Полша в западен смисъл, бе непостижима. Това се оказа и препъни камък за САЩ и Великобритания. Много поляци бяха воювали за англичаните, а в САЩ освен, че съветската доминация в Полша противостои на принципите на Америка, тя създаваше проблеми с голямата полско-американска общност.

Британският подход в Ялта

Великобритания бе най-слабата от трите страни на конференцията. Като империя, тя е близка до СССР, тъй като контролира чужди народи, макар и контролът им доста да се различава от съветския. С Америка ги сближава идеологията и политическата система, стремежите за следвоенното развитие, но именно колониите на Великобритания пораждаат търкания със САЩ, тъй като това противоречи на американските разбирания.

Това положение на британците водеше до раздвояване между приемане на група принципи или система на кооперация на основата на сфери на влияние. Първото би заплашило самото съществуване на Великобритания като империя, но щеше да им осигури подкрепата на световната военна и икономическа сила. Второто би спомогнало за утвърждаването на империята и възпирането на германската заплаха в Европа, но би застрашило необичайно добрите по време на войната отношения със САЩ. Всъщност Великобритания се насочи към второто след срещата между Чърчил и Сталин в Москва през октомври 1944г. Там те си поделят Европа: Гърция - 90% за Великобритания, Румъния - 90% за СССР, България - 75% за СССР, Унгария и Югославия - 50%. Като следствие от това споразумение, Чърчил не вижда за нужно създаването на Западен блок воден от британците и с участието на Франция, Бенелюкс, Германия за удържането на СССР. Така се оказа, че конференцията в Ялта подрива вместо да укрепи уговорките между Чърчил и Сталин, а твърденията, че Ялта разделя Европа на две, не съвпадат с документите от конференцията.

Заседанията в Ялта

Атмосферата която цари в Ялта, на първата голяма следвоенна конференция, е изпълнена с надежда, че от останките след войната може да бъде изградена една нова ера на мир и разбирателство. Участниците бяха наясно с тежката задача, за която носят отговорност. Нямаше англо-американско споразумение, от една страна защото САЩ не искаше да дразни Сталин, от друга защото Рузвелт не би подкрепил нереформиранията британска имперска система, която е заплаха за американските икономически интереси. Отстрани изглежда почти невъзможно да се съвместят исканията на Сталин с новия световен ред. Американските принципи не биха могли да надвият доминацията на Червената армия в Източна и Централна Европа и около този проблем беше изградена тактиката на Рузвелт в Крим. Това доведе американския президент до там, че да опита да заблуди общественото мнение в САЩ, поне докато Конгреса приеме новата организация ООН, преструвайки се, че споразуменията от Ялта възплъщават американските принципи.

Част от плана на Рузвелт в Ялта включваше Джеймс Байърнс (James Byrnes), водещ демократ-южняк. Той е изключен от някои определени заседания и пратен у дома, за да може детайлно да опише събитията в една непълна версия, но същевременно в унисон с американските очаквания. Междувременно Рузвелт бе

свободен да се споразумява според интересите си и военните реалности вместо да следва напълно американските принципи. Байърнс бе основният инструмент в убеждаването на американската общественост, че Ялта бележи края на остарялата политика на силата и началото на новата ера на международно сътрудничество базирано на принципите на САЩ. При завръщането си, самият Рузвелт се опитва да подсили това послание, казвайки пред Конгреса че: „Кримската конференция трябва да сложи край на едностранните намеси, затворените съюзи, сферите на влияние, баланса на силите и всички подобни способности, които са били използвани през вековете и винаги са се проваляли”

В противоречие, някои историци описват Ялта като американско предателство на моралните принципи, жертвани при приемането на съветската сфера на влияние в Източна Европа, която на практика раздели континента. И двете интерпретации са далеч от истината. Ялта бележи първият опит да се помирят принципите с политиката на сила и да се преразгледат ангажименти, които защитават жизнени интереси на Съюзниците. Един историк отбелязва: „Тъй като Рузвелт не може да отстъпи части от Източна Европа на Сталин или пък да му ги откаже, в крайна сметка той прави и двете - първото чрез скрити намеци, а второто чрез оповестяването на принципи интерпретирани различно от американци и съвети”. Сами по себе си малко конкретни споразумения са финализирани, много остават да се доизяснят и съвсем малък прогрес е постигнат по по-важните въпроси.

Най-важният, ако не и най-трудният проблем, бе бъдещето на Германия. Германия вече е разделена според предварително уговорените окупационни зони между трите съюзника и щеше да се управлява от Съюзнически контролен съвет. Но разногласията са по въпроса, дали тя да остане единна държава. Обединена Германия би могла да се развие до икономическа и военна сила, която не може да бъде удържана от западните ѝ съседи, нито от малките държавици на изток. От друга страна разчленяването на Германия на няколко отделни държави или отделянето на важни икономически зони, води след себе си риска от надигане на тези чувства на неприязън, които Хитлер успешно експлоатира след Първата световна война. Нагласите в Техеран бяха в полза на разчленяване, но без да са постигнати конкретни уговорки. В Ялта този принцип бе възприет от всичките три съюзнички, но решаването на начинът да се постигне това бе отложен за по нататъшно проучване въпреки наличието на вече отделни окупационни зони, Германия се третира като единна административна единица от Контролния съвет. Подобно въпросът за репарациите бе възложен на комисия в Москва, която щеше да получава нареждания от външните министри, които от своя страна щяха да докладват на Конференцията. Това, по което се постига решение, макар и без да се консултират жителите, бяха източните граници на Полша. Тя трябваше да даде на СССР територии по линията Курзон с отклонение до 5-8км в някои зони в полза на Полша. Съответно Полша щеше да получи немски територии на запад като компенсация за загубите на изток. Ключов момент беше границата по река Одер-Нис, по която не се достигна до крайно споразумение. Съветското предложение ясно и отчетливо се отнасяше до Западен Нис вместо Южен Нис, разлика която по-късно ще се окаже значителна.

Освен бъдещето и границите на Германия, които остават нерешени, другият европейски проблем е свързан с нейните съюзници и контрола над териториите освободени от немска окупация. В Гърция, Великобритания е арбитър между съревноваващите се политически фракции, докато в Италия, бивш съюзник на Германия, британците и американците решават да оставят властта в ръцете на намиращите се вече там генерали, по този начин изключвайки СССР, които нямат висши военни в Италия, където дясното правителство на Бадوليو бе оставено на власт. В Полша Сталин е наложил временно правителство, Люблинския комитет, който

изключва представители на полската съпротива, включително и местни комунисти, както и членовете на намиращото се в Лондон правителство в изгнание. Освен това, комунистите са ръководили и качването на власт в България на доминирания от комунисти Народен фронт.

В Ялта дискусиите бяха насочени към създаване на временни правителства в освободените територии и в бъдеще населението на избере, както повелява Атлантическата харта, формата на управление, която биха желали. Резултатът бе формална договорка, Декларация за Свободна Европа допълнена с последвало приложение за формиране на полско временно правителство. Последното изглеждаше наложително с оглед на това, че Полша освен съюзник бе и страната, заради която Великобритания влезе във войната и за която Сталин се бе споразумял с Хитлер.

Декларацията за Свободна Европа правеше специална препратка към Атлантическата харта и изискваше подписалите я страни да „създадат временни управленски власти, широко представени от всички демократични елементи от населението и посветени на най-скорошно установяване, чрез свободни избори за правителство според волята на народа...и да улесни, където е възможно, провеждането на такива избори.” Споразумението за Полша засягаше Люблинското правителство, което трябваше да „бъде реорганизирано на по-широка демократична основа с включването на демократични лидери както от Полша, така и от поляците в чужбина”. Може би още по-изненадващ е факта, че Сталин уведомява Чърчил и Рузвелт, че в Полша ще се проведат избори в рамките на един месец, стига да не възникнат значителни военни усложнения.

Това споразумение за прилагането на принципите заложи в Атлантическата харта в Европа бе придружено от споразумение за незачитането им в Азия. В замяна на съветското включване във войната срещу Япония, бе решено, отново без да се допитва населението, СССР да получи от Япония Южен Сахалин и островите Куриле. Тук бе сместа от силова политика и възвишена реторика, които лежах в основата на Ялтенската конференция и последвалите опити да се умиротворят два противоречащи си подхода към новия световен ред.

Ялта показва някакъв напредък спрямо обожаваната от Рузвелт ООН. Съгласието на Сталин относно американските възгледи за процедурите за гласуване доведоха до споразумение за свикване на конференция в Сан Франциско. Тя щеше да подготви устава на една всеобхватна международна организация, която да поддържа мира и сигурността на основата на Съвет за Сигурност съставен от пет постоянни членки (Великобритания, Китай, Франция, СССР, САЩ). Тази отстъпка на Сталин съответстваше на поредица други, които направи съветския лидер: приемането на исканията на Запада за включване на Франция в Германския Контролен Съвет, задължението за представително управление и свободни избори в Европа, отлагането на въпроса за репарациите заедно с въпроса за преразглеждане на Конвенцията от Монтьо. Нищо чудно, че британците са вярвали, че Сталин никога не е бил твърде краен. Всъщност дискутираните в Ялта проблеми са жизненоважни повече за СССР отколкото за САЩ и Великобритания. В замяна на отстъпките си Сталин получава територии по полската граница в допълнение с тези уговорени с Хитлер в Балтийските държави и Буковина и в Азия. Част от тези територии са в замяна на участието на СССР във войната срещу Япония, а другите са смятани от Великобритания за традиционно съветски. В последствие недоволството от Ялта настъпва поради големия брой нерешени проблеми и, както ще се окаже по-късно, това че Сталин не следва направените уговорки когато те се противопоставят на интересите на СССР, без значение дали са в контекста на сигурността или имперските му амбиции.

В. От Ялта до Потсдам

От гледна точка на Великобритания и СССР, ялтенските споразумения са в противоречие с уговорките постигнати през октомври 1944г. в Москва относно сферите на влияние в Източна и Югоизточна Европа. Когато на 27 февруари съветите се намесват в Румъния, за да качат на власт марионетен режим под прикритието на правителство на „демократичния фронт”, британците могат да считат това действие или като нарушение на споразуменията от Ялта, или като прилагане на споразуменията за влияние. Това действие заобикаля Съюзническият Контролен Съвет и показва, че както и по-рано в Италия, силата окупатор може ефективно да упражни контрол. Ако британците оспорят това, съветите могат да оспорят британския контрол в Гърция. Поради тези причини в ранната пролет Румъния не представлява спорен въпрос за разлика от Полша, за която между СССР и Великобритания не са постигнати никакви договори.

В САЩ в началото на март, Рузвелт обявява, че Ялта е повратна точка в практиката с обособяване на сфери на влияние и дава нова надежда за свободна, независима и просперираща Полша. Всичко изглежда така, сякаш Полша ще покаже доколко СССР ще следва уговорките от Ялта или ще наложи контрола си над чужди територии според договорените сфери на влияние.

Сталин може би е смятал, че един жест към западното обществено мнение би бил достатъчен за да се поддържа взаимодействието между великите сили, на което всички те отдават голямо значение. Рузвелт може би е смятал, че може да убеди американския народ, че значението на военната сила и политическото влияние са част от новия световен ред. Поради смъртта на американския президент през април 1945г. това така и не става ясно. Наследникът на Рузвелт, бившият вицепрезидент Хари Труман, няма нужните познания по международни отношения. Липсва му и хамелеоновият характер на Рузвелт, който му помага да представя едно и също нещо по различен начин пред различна публика.

В ярък контраст с Рузвелт, неопитността на Труман го карат да отдава повече внимание на съветниците в Държавния департамент, нещо което Рузвелт рядко е правил. Така влиянието на тези които желаят конфронтация със СССР на идеологическа основа, расте. Самият Труман е по-склонен да застане на страната на Великобритания в конфликта относно Ялтенските споразумения. На 23 април Труман казва на съветския външен министър, че СССР трябва да спазва уговорките и с германското поражение през май, отпусканите помощи за Москва са прекратени. Въпреки всичко, Труман е раздвоен между склонността да се противопостави на СССР и желанието му за сътрудничество и добри взаимоотношения. В края на май, Труман праща Хари Хопкинс, доверен човек на Рузвелт, в Москва за да преговаря за Полша. В разрез с ангажиментите, които е поел в Ялта, Сталин нито провежда избори, нито разширява правителството, но в отговор на мисията на Хопкинс на 21 юни той дава четири министерски поста на хора извън Люблинската група. Макар резултатът от тази промяна да не е съществен, той явно задоволява американците и оттук нататък полският въпрос не представлява важен проблем за тях. Западните демокрации едва ли биха могли да настояват за избори в Източна Европа, след като не са успели да проведат такива дори в Западна.

Все пак не само в Европа има сблъсък между американските принципи и ялтенските споразумения от една страна и съветските желания за разширено влияние и контрол чрез сфери на влияние от друга. Спорната зона, която изпъква след мисията на Хопкинс, е Средиземноморието, за което отдавна се борят за влияние СССР и Великобритания. През юни 1945г. съветите изказват желание да участват в международно контролираното пристанище Танжер и уведомяват Турция за желанието

си да имат бази в проливите на Дарданелите. В подготовката на Потсдамската конференция, фокусът вече не пада върху Германия и важните за СССР държави, а върху други региони където на карта са заложени британските жизнени интереси и американските принципи.

Заседанията в Потсдам

В Потсдам, където Чърчил бе заменен към края ѝ от новоизбрания премиер на лейбъристите Клемънс Атли, имаше повече разисквания по конкретни въпроси като подновяването на дипломатическите връзки с временните правителства на държавите съюзнички на Германия. В последствие се появиха повече трудности. Великобритания и СССР не постигаха съгласие почти никога. Сталин посочваше, че докато САЩ и Великобритания отказваха да подновят отношенията си с все още неизбраните правителства в бившите немски сателити в Източна Европа, те са установили отношения с неизбраното правителство в Италия. Той също така е недоволен от липсата на реакция срещу крайно десния режим на Франко в Испания.

Западните съюзници естествено са притеснени от едностранните действия на СССР в Централно-Източна Европа. Бруталността по време на войната, икономическата разруха и масовите убийства от страна на немците бяха последвани от възхваляване на съветския режим, чиято история е изпълнена със зверства и репресии. Руснаците започваха следвоенното икономическо подчиняване на източноевропейските икономики на съветско възстановяване и премахване на индустриалните фабрики, като например нефтените съоръжения в Румъния. По-значими бяха едностранните съветски действия, прехвърляйки на полското правителство отговорността за администрацията на новопридобитите територии на запад до границите на река Западен Нис.

Макар и да беше спорен въпрос в Потсдам, който щеше да създаде значителни усложнения в бъдеще, разногласията на Съюзниците през втората половина на 1945г. не бяха насочени нито към Германия, нито към Полша. За да се избегне отворена конфронтация, различията по германския въпрос бяха покрити чрез твърдо споразумение за репарациите и принципите за денацификацията, децентрализацията и разоръжаването при управлението на Германия под контрола на Съюзническия контролен съвет. Решенията по проблемите с границата между Германия и Полша бяха отложени до след края на войната, но и трите държави се съгласиха, че дотогава териториите нагоре от Западен Нис трябва да се управляват от Полша. Това в добавка с проблемите при прехвърляне на населението и с реалната загуба на тези територии от Германия, води до там, че не би могло възможно, както първоначално се предполагаше, да се използва тяхната земеделска продукция, за да се изхранва немското население. Управлението на Германия като единна икономическа единица - принцип продължен в Потсдам - ще трябва да се осъществи с по-малко продоволствие за жителите на германските градове. В този смисъл, това щеше да принуди Великобритания да плаща за внос на пшеница, за да изхранва гладуващото население в тяхната окупационна зона, която включва основния немски индустриален регион Рур.

Никакво споразумение не можеше да се постигне по редица спорни въпроси в допълнение с приемането на временните правителства в Румъния и България. СССР изискваше попечителство, или поне съвместно попечителство над Триполитания, италианска колония на север от Либия; това породило страх у британците, които се притесняваха от съветските амбиции в Средиземноморието, регион смятан за жизненоважен за комуникациите на Британската империя. Решенията за попечителство и съдбата на италианските колонии щяха да бъдат взети от Съвета на външните министри, който щеше да се създаде с цел да изготви мирните договори с Германия и нейните съюзнички. Бъдещето на Танжер щеше да бъде обсъдено от представители на

трите съюзнички на специална конференция. По третия средиземноморски въпрос също не бе постигнато крайно съгласие. Прие се, че Конвенцията от Монтрьо трябва да бъде преразгледана, но съветските искания за бази в проливите, при положение, че Великобритания имаше база в Египет за да пази Суецкия канал, друг важен международен морски път, бяха отхвърлени. Британците поддържаха, че поради изключителната важност на Близкия Изток и Източното Средиземноморие за тяхната империя, те не могат да приемат увеличаване на съветското влияние в региона или да позволят отговорностите им по защитата му да бъдат заменени с договорки от международен характер.

Потсдамската конференция беше по-дълга и по-трудна от Ялтенската. Макар всички участници да искаха да постигнат споразумение, имаше повече спорове, повече проблеми с дребни детайли и повече територии в различни части на света бяха обсъждани. Докато все още нямаше обединен англо-американски фронт бе ясно, че за съветите и британците, притесненията за следвоенните им места в света щяха да направят противоречията трудни за избягване. Съветското икономическо възстановяване нямаше да бъде подпомогнато пряко от Америка, единствената платежоспособна капиталистическа сила. То можеше да бъде осигурено единствено непряко чрез експлоатиране на съветската окупационна зона в Германия и земите на изток от нея. Това от своя страна най-вероятно щеше да създаде трудности и да изисква жертви от Западните съюзници ако Германия щеше да бъде третирана като единна икономическа единица.

Проблемите при умиряването на американските принципи въплътени в разговорите в Ялта със съветските сфери на влияние и териториални промени въплътени в тайната договорка от Ялта относно Далечния Изток, оставаха. Те се усложняваха от британската решителност да запазят това което смятаха за своя изключителна сфера на влияние в Източното Средиземноморие и Средния Изток. Британските чиновници спореха дали е желателно да приемат съветските сфери на влияние в Източна Европа срещу признаване на техните в Средиземноморието и Средния Изток. Тези проблеми подобаващи на жизнените интереси, престижа и статута на Великите сили, щяха да се изострят на първата среща на Съвета на външните министри в Лондон през 1945г. когато американските жизненоважни интереси бяха сериозно поставени под въпрос. До тогава влиянието на първата атомна експлозия, която стана факт по време на Потсдамската конференция, беше вече нов фактор в отношенията между Съюзниците.

С. Атомна дипломация и срещите на Съвета на външните министри, 1945

Първите тестове на ядрено оръжие бяха направени в пустините на Ню Мексико на 16 юли 1945г. Те бяха последвани от пускането на атомна бомба над японския град Хирошима на 6 август, а три дни по-късно и над Нагасаки. Срещу администрацията на Труман бяха повдигнати обвинения, че бомбите са били пуснати с политическа вместо с военна цел. Според някои, капитулацията на Япония е била неизбежна така или иначе, поради ужасната разрушителна сила на конвенционалните бомби на американската авиация. Японската икономика е била тотално разрушена и инвазия не е била планирана преди ноември - така че пускането на двете атомни бомби не е спасило много американски животи. Следователно, твърди се, че Труман е пуснал бомбите, за да покаже на СССР мощта на САЩ. И все пак страха от големи човешки загуби при една инвазия в Япония ясно е присъствала в умовете на американските политици. От друга страна, със сигурност е много вероятно държавният секретар на Труман - Джеймс Байърнс, да е вярвал в Потсдам и на срещата на Съвета на външните министри в Лондон, че бомбата ще помогне на САЩ да наложат волята си над съюзниците по-

лесно. Смята се също така, че момента на ядрената атака срещу Япония е повлиян и от Ялтенските споразумения относно Далечния Изток, според които СССР трябва да се намеси във войната с Япония до 8 август. Ако Япония се предаде преди съветите да влязат във войната, те не биха могли да приложат териториалната сделка с Рузвелт, според която ще вземат Южен Сахалин и островите Куриле. А дори и СССР да участва във войната, една ранна капитулация на Япония би намалила сериозно влиянието на Червената армия върху Далечния Изток и следователно би намалило бъдещото влияние на СССР.

Има и политически и военни аргументи за използването на атомната бомба, но ако американците са целили да засилят дипломатическите си позиции, то със сигурност ефектът не е бил голям. У Сталин, крайно подозрителен и параноичен човек, както и у съветските лидери - неизбежно несигурни след немската атака, американският монопол над бомбата би породил единствено по-голямо недоверие. Това недоверие може да се подхранва от идеологически различия, геополитическо съперничество и нарастващият проблем, по явен в Потсдам отколкото в Ялта, за универсалното възприятие за това кой кое смята за свои жизнени интереси. Тези интереси рефлектират върху цялостния подход към следвоенното възстановяване и определени аспекти от него, наред с бъдещето на Германия, те считат за най-важни за своята роля в света.

Първите индикации за американския подход към зона считана за важна за техните интереси идват след капитулацията на Япония на 11 август. В Германия, както и в други части на Европа, Съюзническият Контролен Съвет е създаден, за да осигури поне номинална намеса на Големите три (В случая с Германия - четири). В Япония, САЩ, които са воювали в Тихия океан без британско участие в Съюзническото командване, първоначално отказват да обсъдят съюзническа окупация в Япония. Това е ключова за американците зона, поради индустриалната мощ на Япония, нейната стратегическа позиция спрямо достъпа до Тихия океан и голямото ѝ и високо образовано население. Решени да установят доминираща следвоенна позиция там, те нямат желание да обсъждат дори и символична намеса на Великобритания или СССР. Желанието да откажат сътрудничество, за да запазят смятани за жизнени интереси е споделено от всички съюзнички. Колкото повече се прави, толкова повече недоверие се създава, което на свой ред засилва тенденцията да се търси сигурност на едностранна основа вместо чрез компромиси и сътрудничество.

Лондонския Съвет на външните министри

От Потсдам нататък, при положение, че не могат да се направят никакви сигурни предположения за съветската стратегия, британците вече не са готови на компромиси под страх от застрашаване на жизнените им интереси. Тази британска загриженост се увеличава от нарастващото осъзнаване на тяхната слабост в икономически и политически аспект спрямо нейните съюзници. За да направят отстъпки или компромиси те трябва да застрашат позицията си на велика сила, особено ако това увеличава влиянието или важността на СССР. Американците все още не са се отказали да решат проблемите чрез тристранни споразумения, но британците вече са на мнение, че техните интереси биха били най-добре защитени ако те се обединят със САЩ срещу СССР. Това е особено важно спрямо Средиземноморието.

Тези проблеми стават по-очевидни на първата среща на Съвета на министрите на външните работи, който завършва без да е постигнат консенсус и излиза най-вече първия значим провал на следвоенното сътрудничество. Съветът на външните министри се събира при условията утвърдени в Потсдам. Трябвало е да включва Великобритания, СССР, САЩ, Китай и Франция и работата му е да изготви нужните договори със съюзниците на Германия (Италия, Румъния, България, Унгария и

Финландия) и да подготви мирното споразумение с бъдещето германско правителство. При обсъждането на всеки конкретен мирен договор, Съвета ще бъде съставен от държавите подписали съответния договор. Изключение ще е само Италия, където Франция ще се счита за подписала капитулацията. С цел да се изключи Китай от европейските дела, другите членове ще се канят само когато се обсъжда въпрос, които ги засяга непосредствено. Още на първата среща британския външен секретар Ърнест Бевин предлага промяна, която да позволи на всички сили да присъстват и участват в дискусиите, но само подписалите да имат право да гласуват.

След като това се приема, следват спорове относно дневния ред, тъй като САЩ не желае да се обсъжда Япония, а Великобритания - Гърция. След като Румъния ще се разгледа от Съвета, съветският външен министър Вячеслав Молотов не вижда защо Япония и Гърция да останат извън дискусиите, макар и според решенията в Потсдам, те да са извън въпросите разглеждани от Съвета. Французите, които за пръв път от 1940г. насам отново участват в дискусиите на Великите сили на най-високо равнище, искат да се включи Германия в дневния ред, възнамерявайки да поискат териториални промени по западната германска граница в своя полза. Обаче Голямата тройка, която е разгледала германския проблем доста обстойно в Потсдам, не желае да го повдига отново, поне докато не се решат други по-малко сложни проблеми. Недоволни, французите решават да налагат вето над всички мерки на Съюзническия Контролен Съвет третиращи Германия като единна икономическа единица и това поставя под въпрос важен елемент от потсдамските споразумения. След този неблагоприятен старт, Италия става първата държава, с която ще се занимава Съвета и първата точка в дневния ред са италианските колонии. Либия е считана за жизненоважна от британците, които са окупирали по-голяма част от територията ѝ. Те искат не само попечителство над Сиренайка (Източна Либия), но и да изградят нова военна база там за да попречат на СССР да участва в попечителството над Триполитания (Западна Либия). След дълги обсъждания не се стига до решение и въпросът е оставен на заместник-министрите и евентуално ООН. Ситуацията е решена с обявяването на независимостта на Либия през 1952г. След това конференцията разглежда Финландия и Румъния, които СССР разглежда като жизненоважни за своите интереси. Отново не е постигнато съгласие, след като американците отказват да признаят румънското правителство за широко представено от всички демократични елементи.

Ако сферите на влияние наистина бяха загърбени след Ялта, то би било кристално ясно недоволството на САЩ, Великобритания и Франция от действията на Съветския Съюз в Румъния. Но ако това бе така, то тогава няма никакви аргументи за изключването на СССР от Япония или попечителство над италианска колония. Съветската дипломация изглежда няма широко поле за маневри. В тази ситуация Молотов заявява, че напредъка върви твърде бавно и поставя процедурен въпрос, който раздвоява Съвета: СССР няма повече да присъства на заседания на Съвета освен ако Потсдамските споразумения относно работата му, които изключват Франция от заседанията засягащи по-голямата част от мирните договори, не се възвърнат. От съветска гледна точка, те са били изиграни, след като са се съгласили да изменят потсдамските решения по един параграф, докато САЩ и Великобритания са решени да ги спазват при всички други.

Разривът на Лондонския Съвет показва, че всички Велики сили са готови да следват плътно собствените си политически интереси, дори и ако се наложи да се противопоставят една на друга. Ангажимента за сътрудничество, дали поради принципите или личния интерес, отслабваше и приоритет се даваше на защитаването на жизненоважни интереси. Доверието намаляваше и подозрителността се увеличаваше. Най-важното, идеята, че Съюзниците могат да приемат международна рамка, която да покрива всичките им изисквания и амбиции на велики сили, се оказва

нереалистична. По този начин дипломатическата основа, която щеше да прерасне в Студена Война, бе предадена за сметка на политика на силата.

Все пак, опитите за сътрудничество не свършваха в Лондон и някои западни отстъпки тепърва предстояха, най-вече подбудени от Джеймс Байърнс. Американците са разочаровани от провала в Лондон и Байърнс може би е решил, че опитите да притисне съветите с призрака на атомната бомба не е сполучил и все още би било възможно да се постигне напредък с една по отстъпчива позиция. Той организира една нова среща на Съвета в Москва, ограничена до Голямата тройка, и предложи международно сътрудничество по въпроса за използване на ядрената енергия. Бевин не е съгласен на такава среща, предпочитайки да укрепи англо-американските позиции с цел да убеди съветите да омекотят своята. Сега той отхвърля каквито и да било сделки със СССР относно сферите на влияние, тъй като това би накърнило британските международни позиции: изключване от големи територии като Централно-Източна Европа е смятано от Форин Офис за несъвместимо със статута на Великобритания на велика сила, дори и важните им интереси в Средиземноморието и Средния Изток да са осигурени. Британският външен секретар заявява, че Съветския Съюз не се нуждае от значителни сфери на влияние в Европа, за да компенсира британските позиции в Средиземноморието и Средния Изток, тъй като съветите са спечелили територии в резултат на войната. Байърнс все пак е готов на компромис със СССР без да се съобразява с британците.

Съвета в Москва се оказва последният сериозен опит да се постигне съгласие между Голямата тройка, но не успява да повлияе сериозно върху политическите реалности. По този начин, показва че е възможно, както и в Полша, да се постигне споразумение за разширяване на временните правителства. В Румъния, обединена комисия трябва да включи няколко допълнителни министри, което става през февруари 1946г. В България ситуацията е по-сложна, защото там през есента на 1945г. вече са се провели избори, които Запада не счита за напълно свободни. Оттук решението е било да се „посъветва” българското правителство да включи няколко от членовете на опозицията в състава си. В замяна САЩ приемат участието на Съюзническият Контролен Съвет в Япония. Когато приключва конференцията, е прието и предложение за Комисия на ООН по международния контрол над атомната енергия и по подновяване на мирните преговори в пълен състав на Съвета на външните министри. Желанието за компромис се налага над колапса на сътрудничеството, но до края на 1945г. атмосферата вече е много по-различна от тази в Ялта.

Срещите на Съвета в Москва и Лондон ясно показват, че проблемите, които разделят Голямата тройка и които са в основата на Студената война, са от глобално естество. Всяка сила има жизнени интереси които пази: САЩ в Латинска Америка и Далечния Изток, СССР в Източна Европа и Великобритания в Средиземноморието и Средния Изток. Принципите и практиките, които са били замислени за следвоенния свят, засягат тези интереси, които са обвързани с възприятия за глобално надмощие и влияние. Съюзът изпитва натиск тъй като му бе трудно да помири обедини интересите на участничките в него в една широка международна рамка. Принципите и политиката на силата се сблъскаха и подкопаваха сътрудничеството; това щеше да се окаже от по-голямо значение отколкото предишните търкания между великите сили поради ролята на идеологията в края на Втората световна война.

В края на 1945г. съветите ясно виждат британците като по-неприятелски настроени от американците въпреки позицията на САЩ по въпросите с румънското и българското правителства. Сътрудничеството с американците можеше да се комбинира с вкарването на клин между двете капиталистически сили което марксистката идеология смяташе за неизбежно. Молотов се оплаква от британските действия в Гърция и подновява исканията на СССР за бази в проливите и за връщането на две

турски провинции (Карс и Адрахан), които някога са били част от Руската империя. От съветска гледна точка, за тях е важно да продължат със следвоенното икономическо възстановяване и докато САЩ е съгласна да окаже помощ на Великобритания, то те отказват да третират СССР и дори Франция по същия начин. Това е била една от причините, които е окуражавала предприемчивите едностранни действия вместо тристранното взаимодействие. На лице са също така и притесненията на съветите, че подкрепени от наличието на ядрено оръжие, САЩ се опитва да диктува следвоенното устройство. СССР са могли да поставят други условия за намеса в Триполитания и Турция за да убедят съюзниците си, че системата от сфери на влияние е желателна. Може би са търсели признание на новопридобитото им значение като Велика сила. А може би са били решени да разширят влиянието си извън рамките на Източна и Централна Европа в опит да подрият британските интереси и да ускорят началото на конфликта в капиталистическия свят. Каквито и да са били целите на СССР и въпреки американските отстъпки в Москва, тяхното постигане чрез сътрудничество би било трудно.

От американска гледна точка, съветите не успяваха да изпълнят споразуменията от Ялта, които въплъщават новия световен ред, в който старомодната политика на силата не би трябвало да съществува. До есента на 1945г. сериозни въпроси бяха повдигнати от американците след съветската окупация на Южен Сахалин и Куриле както е предвидено в ялтенските споразумения. Сенатори и конгресмени поставяха под въпрос ролята на демократите в умиротворяването на СССР чрез незачитане на американските принципи. Джеймс Байърнс бе привикан пред сенатски разследващ комитет. И демократите и републиканците бяха загрижени относно прилаганите политически практики, които те смятаха за твърде мекушави спрямо комунизма. Проучванията на общественото мнение показваха, че все повече и повече американци не подкрепяха сътрудничеството със СССР и подкрепяха по-твърда политика. Съветите не изпълниха някои от поетите в Ялта ангажименти и критиката към жестоката им и егоистична политика в Източна Европа нарастваше. Макар и САЩ да нямаше интереси в този регион, мисия ръководена от Етридж бе изпратена да разгледа фактите в България и Румъния. Докладът критикуваше съветските действия и настояваше, че представително правителство е нужно за да се опази мира. Сферите на влияние подклаждаха конфликта и окуражаваха амбициите на СССР.

Труман трябваше да се изправи срещу нарастващите вътрешни трудности от слаба позиция поради липсата на опит в международните отношения. Освен това се намираше в неизгодната позиция на бивше протеже на държавния секретар. Той бе опитал по-твърд подход прекратявайки Land Lease за СССР и остри критики, бе опитвал и по-мирен подход чрез мисията на Хопкинс. Решението му по коя линия да продължи след Потсдам, не бе улеснено от навика на Байърнс да го държи в неведение спрямо дипломатическите ходове и в частност отстъпките към Москва. С увеличаването на американската критика към Москва, в началото на 1946г. Труман обявява че му е „писнало да е бавачка на съветите”. Президентът изглеждаше готов да се впусне в по-сериозна конфронтация след като самото общество започна все по-малко да вярва на СССР. И така в началото на 1946г. кризата в Иран щеше да даде нужната почва за конфронтация, която за пръв път щеше открито да обедини Великобритания и САЩ срещу амбициите на Съветския Съюз.

D. Нарастващ антагонизъм: Близкия Изток

Иранската криза 1946г.

Докато Труман обясняваше че му е писнало от съветите, в Иран назряваше криза. От гледна точка на Запада, това би потвърдило възприемането на Съветския Съюз като амбициозна империалистическа сила. Иранския народ все повече негодуваше срещу съветската окупация в Северен Иран, като се притесняваха, че това би могло да окуражи азербайджанския сепаратизъм и да създаде натиск за отстъпки при търговията с нефт. Подобно на британците, които се намираха в южната част на страната, съветите трябваше да прекратят окупацията шест месеца след края на военните действия според договора от 1942г. Базирайки се на японската капитулация това трябваше да стане на 2 март 1946г. Въпреки всичко, преди това, иранците се оплакаха пред ООН, че съветите се намесват във вътрешните им дела.

Британците изявяваха желание да подкрепят Иран. Те се надяваха да покажат на САЩ нуждата да се съпротивляват срещу съветската заплаха към суверенна държава, която освен всичко представляваше и заплаха за британската имперска позиция в Средния Изток и Средиземноморието. Съветският империализъм в Иран бе оправдан в очите на Сталин от набедената заплаха от ирански саботаж срещу петролните находища в Баку, от факта че британците отказваха да изтеглят войските си от Гърция и окупираха Египет с повече войници отколкото бяха предвидени в англо-египетския договор. Фактът, че Великобритания отказа да дискутира ситуацията в Гърция на конференцията в Москва през 1945г., може би е засилил съветското желание да си възвърнат влиянието произтичащо от военното им присъствие в Иран.

Когато СССР наруши договора от 1942г. през март 1946г., като просто не се изтегли от Иран, и САЩ и Великобритания подканиха Иран да поднови оплакванията си пред Съвета за сигурност на ООН. По този начин Съветския Съюз бе представен в неблагоприятна светлина пред света. Освен това бе успял да обедини САЩ и Великобритания против съветския империализъм в регион, където за разлика от Източна и Централна Европа, съветското влияние заплашваше имперските интереси на Великобритания. Амбициите на Сталин бяха довели САЩ, които по принцип не гледаха с добро око на британския империализъм, до там че да подкрепят Великобритания срещу СССР в съревнованието на двете империалистически сили. Този гаф става още по-очевиден когато СССР отстъпва под американския и британски натиск и се изтегля от Иран на 20 март. Причините за съветското отстъпление остават неясни. Възможността от конфликт с по-силен съперник притежаващ атомно оръжие, може би е била причината, както и страховете на Сталин да не унищожи възможностите за сътрудничество в бъдеще. Може би Сталин е преценил, че амбициите му към Иран, включително осигуряване на нефтени отстъпки, могат да се реализират на по-ниска цена, чрез създаване на независима държава в Азербайджан, което русите силно окуражават. При всички случаи става ясно, че СССР клони към конфликт с Великобритания и САЩ.

Турската криза 1946г.

В началото на 1946г. съветските амбиции поставиха ново предизвикателство пред Западните сили. Както и в Иран проблемът бе съсредоточен не в тези европейски региони, в които СССР неизбежно наложи доминацията си като част от усилията да победи Германия, а в регион извън Европа. От лятото на 1945г. СССР не бяха повдигали отново въпроса за бази в проливите и бившите руски провинции Карс и Ардахан. Притесненията на Запада спрямо Турция бяха насочени към съветското военно присъствие в България и Транс-Кавказ, но с началото на 1946г. дойдоха и страховете на САЩ за възможен съветски опит за използване на военна сила за завземане на проливите. Съветският натиск бе упорито враждебен спрямо Турция и като жест на подкрепа, през февруари 1946г. САЩ изпраща военният кораб Мисури да

върне тялото на турския посланик. Ситуацията остава напрегната през пролетта след като във Вашингтон се получава информация за раздвижване на съветски войски. Ясно е, че Сталин се опитва чрез военни и невоенни мерки да окаже натиск върху Турция преди през август 1946г. да призове за ревизия на Монтрьо и обща съветско-турска отбрана на проливите. Това предизвиква администрацията на Труман да заеме решителна позиция и съгласявайки се на преразглеждане на Монтрьо, те предупреждават СССР да не предприема никакви враждебни действия срещу Турция.

От гледна точка на термините на Студената война, решимостта на САЩ да помогне на Турция е отражение и подсигуряване на една нова стратегия - съдържане, която включва по-голяма решителност в противодействието срещу СССР. От политическа гледна точка е важно да се избегне по-голямо разширяване на съветското влияние. От военна гледна точка се е вярвало, че Сталин може да бъде възпрян без риск от мащабен конфликт, тъй като Съветския Съюз не е в състояние да води война през 1946г. Следователно е било важно да се изясни важността придавана от американското правителство на защитата на Турция от съветско посегателство. Ако съветите са били убедени, че техните опити да извлекат нещо от Близкия Изток ще срещнат съпротива, то най-вероятно би било, както стана с Иран и Турция, статуквото да се запази и СССР да се отдръпне. Така проблемът се насочва към превенция на съветски експанзионизъм в зони не напълно контролирани от СССР в резултат на войната. За нещастие това не е насока, която лесно би се възприела от западните общества, които са повече загрижени за европейските проблеми и които следователно би трябвало да бъдат убедени, че СССР се е разширил след, а не по време на войната.